

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Кафедра методики музичного виховання та диригування

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної
роботи

Михайлишин Г.Й.

“ ____ ” _____ 20__ р.

**Методичні рекомендації для організації, вивчення та
самостійної роботи з курсу**

**«ОСНОВИ ДИРИГЕНТСЬКОЇ, СЦЕНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА ХОРОВА ЛІТЕРАТУРА»**

галузь знань – **01 Освіта / Педагогіка**
спеціальність **014 – Середня освіта (Музичне мистецтво за видами)**
025-Музичне мистецтво (Хорове диригування)

Диригент - складна й багатогранна професія. Диригент (французьке *diriger* - управляти) - особа, що отримала спеціальну музичну освіту, і керує оркестром, хором, оперною виставою, що поєднує всю масу виконавців в єдиному ритмі, і дає творові своє трактування».

В процесі навчання студенти отримують знання і навички, що дозволяють їм проявити себе в різних сферах музичної діяльності.

Курс «Основи диригентської, сценічної культури та хорова література» є важливою ланкою у формуванні цілісного світогляду майбутнього диригента-хормейстера. Даний курс узагальнює основні знання у питаннях хорознавства, музичної літератури, хорової педагогіки, музичного виконавства, психології, філософії музики та інших суміжних дисциплін, і дає можливість комплексного погляду на професію диригента.

Даний курс знайомить студентів з досвідом видатних педагогів-хормейстерів минулого і сучасності. Важливою частиною є також ознайомлення студентів з методичними і навчальними посібниками з питань хорової освіти. Студенти відточують навички аналізу хорового твору, здатність до узагальнення, вміння працювати зі спеціальною літературою.

У курсі «Основи диригентської, сценічної культури та хорова література» узагальнюється вся теоретична і практична підготовка студентів з питань диригування. В ході його вивчення формується цілісний образ диригента-хормейстера.

Предмет курсу «Основи диригентської, сценічної культури та хорова література» - вивчення навчальної дисципліни є теорія та історія хорового мистецтва, музично-стилеві особливості широкого кола явищ мистецтва, образ диригента-хормейстера як цілісна система знань, вмінь і навичок, а також теоретичне і практичне вивчення та осмислення хорової літератури як результату творчої діяльності композиторів.

В кінці курсу студенти здають диференційований залік з **оцінюванням** за шкалою оцінювання кредитно-модульної системи:

Шкала оцінювання

Університетська	Національна	Шкала ЄКТС
90-100	зараховано	A
80-89	зараховано	B
70-79	зараховано	C
60-69	зараховано	D
50-59	зараховано	E
26-49	незараховано	FX
1-25	незараховано	F

Диригент-хормейстер повинен мати музичну ерудицію, володіти теоретично-методичними знаннями, практичними вміннями, любити хорове мистецтво, бути обізнаним в питаннях історії і сучасності хорового мистецтва.

Метою курсу є підготовка різнобічно розвиненого професіонала, керівника і вихователя хорового колективу, який вміє на практиці застосовувати досвід диригентів минулих поколінь, зберігаючи кращі традиції, а також має на меті розвивати хорове виконавство у сучасних формах.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи диригентської, сценічної культури та хорова література» є формування наступних загальнокультурних та професійних компетенцій:

- здатність проявляти розвинені комунікативні і адаптивні особистісні якості, працювати і взаємодіяти з іншими людьми в різних творчих ситуаціях;

- здатність створювати виконавську концепцію музичного твору;
- готовність до самостійної роботи над партитурою;
- здатність творчо використовувати професійні знання у виконавській та педагогічній діяльності;
- здатність контролювати якість хорового звучання, строю та ансамблю.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні

знати:

- основи роботи і керування хором;
- стилі і жанри хорового мистецтва різних епох;
- зміст спеціальних вокально-хорових і загальнотеоретичних дисциплін, які дають можливість зрозуміти творчий задум композитора, розкрити художні особливості музичного твору;
- технічні можливості й специфіку звучання хорових голосів, класифікацію співаків-вокалістів, регістри, теситуру та діапазон хорових партій, їх тембральну виразовість, а також принципи вокальної подачі слова;
- принципи й засоби підбору та систематизації, узагальнення і використання інформації.

вміти:

- користуватися методами і досвідом різних хорових шкіл, зокрема української;
- вивчати хорові твори різних стилів, визначити їх форму, зробити музично-теоретичний та диригентсько-виконавський аналіз кожного з них у відповідності до авторської концепції;
- працювати над втіленням художнього образу;
- розвивати кращі традиції виконавських шкіл, вести музично-просвітницьку діяльність, добре орієнтуватись у всьому розмаїтті музичних стилів та жанрів;

- орієнтуватись в спеціальній навчально-методичній літературі, використовувати технічні засоби в педагогічній та науковій діяльності.

володіти:

- професійною музичною культурою;
- навиками ансамблевого і хорового виконавства;
- навиками роботи і керування хором.

Зміст курсу

Тема 1. Хорова культура: творчість, виконавство, педагогіка

- Види хорової творчості.
- Жанри хорової музики.
- Види і форми диригентсько-хорової освіти.

Література:

Живов В. Хорове виконавство. Теорія. Методика. Практика. – Москва, 2003.

Живов В. Теорія хорового виконавства. - Москва: МДТУ ім. Баумана, 1998.

Тема 2. Специфіка виконавського мистецтва

- Специфіка виконавського мистецтва.
- Розкриття змісту понять «виконання» та «інтерпретація».
- Художній образ.

Література:

Балашов В. Поетичне слово та вокальна інтонація // Робота в хорі. – Москва, 1977.

Виноградов К. Робота над дикцією в хорі. – Москва, 1967.

Дмитревська К. Аналіз хорових творів. – Москва, 1975.

Живов В. Трактовка хорового твору. – Москва, 1986.

Живов В. Художнє слово і музичне виконавство // Народна творчість: праці НДІ культури РСФСР. Т. 20.– Москва, 1974.

Краснощоків В. Питання хорознавства. – Москва, 1969.

Левандо П. Проблеми хорознавства. – Ленінград, 1979.

Запитання і завдання:

- 1. У чому полягає сутність мистецтва як форми естетичної художньої діяльності?*
- 2. Розкажіть про способи класифікації мистецтв.*
- 3. Назвіть характерні особливості виконавського мистецтва.*
- 4. Розкрийте зміст понять «виконання» та «інтерпретація».*
- 5. Дайте визначення терміну «виконавське мистецтво».*
- 6. Розкажіть про значення виконавця в музичному мистецтві.*
- 7. Що лежить в основі творчого характеру діяльності музиканта-виконавця?*
- 8. Які складові виконавського процесу в музиці?*

Тема 3. Специфіка хорового виконавства

- Людський фактор.
- Зв'язок зі словом.
- Специфіка інструменту.
- Колективний характер.
- Диригент.

Література:

- Анісімов А. Диригент-хормейстер. - Ленінград: Музика, 1976. - 160 с.
- Чесноков П. Хор і керування ним. - Москва: Державне музичне видавництво, 1961. - 240с.
- Живов В. Художнє слово і музичне виконавство // Народна творчість: праці НДІ культури РСФСР. Т. 20.— Москва, 1974.
- Живов В. Про музично-виразові засоби в хоровому виконавстві // Хоровий колектив — Москва, 1976.

Запитання і завдання:

- 1. Перерахуйте характерні особливості хорового виконавства.*
- 2. Які якості і здібності необхідні для управління хором?*

3. *Що потрібно диригентів для встановлення із співаками творчого і ділового контакту?*
4. *У чому подібність діяльності диригента, режисера і педагога?*
5. *Розкрийте зв'язок музики і слова як особливості хорового мистецтва.*
6. *У чому полягає специфіка людського голосу як вокально-хорового «інструменту»?*
7. *Розкрийте зміст поняття «хоровий колектив».*
8. *Який вплив робить колективний принцип на елементи хорової техніки й на виконавський процес в цілому?*
9. *У чому полягають основні завдання диригентської діяльності і якими специфічними якостями повинен володіти музикант, який обрав її своєю спеціальністю?*

Тема 4. Проблема музичного стилю в хоровому мистецтві

- Зміст трьох рівнів поняття «музичний стиль».
- Стилїстика музики епохи Відродження.
- Музичний стиль віденської класичної школи.
- Романтизм як стилєва система.
- Музичні стилі сучасності.

Література:

- Живов В. Теорія хорового виконавства. - Москва: МДТУ ім. Баумана, 1998.
- Живов В. Хорове виконавство. Теорія. Методика. Практика. – Москва, 2003.
- Птіца К. Проблеми стилю і хорове виконавство // Робота з хором. – Москва, 1972.

Запитання і завдання:

1. *Охарактеризуйте стилїстику музики епохи Відродження. Назвіть найбільш типові для неї виконавські прийоми.*
2. *Охарактеризуйте стиль Баха та засоби виразності, відповідні виконанню його музики.*

3. *Який характер музичного стилю Генделя? Розкажіть про традиції виконання його ораторій.*
4. *У чому проявляється стиль Гайдна як представника Віденської класичної школи? Назвіть особливості, відповідні виконанню його музики.*
5. *Розкажіть про традиції інтерпретації музики Моцарта.*
6. *Дайте характеристику стилю Бетховена і назвіть найбільш органічні для його музики виконавські прийоми.*
7. *Що таке романтизм як стильова система? Назвіть представників раннього, середнього та пізнього романтизму і особливості виконання їх хорових творів.*

Тема 5. Проблема виконавського стилю в хоровому мистецтві

- Виконавські стилі: класичний, романтичний, лірико-інтелектуальний.
- Виконавські типи: емоційний, раціоналістичний, інтелектуальний.
- Чотири стилі управління колективом В. Чабанного: ліберально-безвольний; авторитарно-раціональний; авторитарно-емоційний; творчо-демократичний.

Література:

- Живов В. Хорове виконавство. Теорія. Методика. Практика. – Москва, 2003.
- Казачков С. Два стилі – дві традиції // Рад. музика. – 1971. – №2.
- Рабинович Д. Виконавець і стиль. – Москва, 1979. – Вип. 1.
- Чабанний В. Стилi управління любительським хоровим колективом. – Санкт-Петербург, 1992.

Запитання і завдання:

- 1. Дайте визначення поняття «музичний стиль» і розкрийте зміст трьох його основних рівнів.*
- 2. Назвіть відомі вам виконавські стилі і приведіть характеристику кожного з них.*
- 3. У чому особливості різних виконавських типів і різних стилів керування хором?*

Тема 6. Підготовча робота диригента над твором (становлення творчого задуму)

Між партитурою і концертним виконанням музичний твір має пройти багато етапів. Першим і чи не найважливішим є становлення творчого задуму диригента. Адже тільки маючи чітке уявлення про бажаний результат, охопивши повністю і переживши твір, керівник знає до якої мети вести колектив.

Література:

- Живов В. Інтерпретація хорової музики. – Москва, 1991.
- Казачков С. Диригент хору – артист і педагог / Казан. консерваторія. – Казань, 1998.
- Кондрашин К. Світ диригента (Технологія натхнення) / Бесіди з канд. психологічних наук В. Ражніковим. - Ленінград, 1976.
- Краснощочков В. Поетичний текст в хоровому співі.// Робота з хором. – Москва, 1972.

Запитання і завдання:

- 1. Розкажіть про підготовчу роботу диригента над партитурою і ролі перших вражень від знайомства з твором.*
- 2. Яка методика цілісного виконавського аналізу хорового твору?*

3. *Що таке порівняльний аналіз музики і поетичного тексту твору?*
Розкрийте роль і значення розділових знаків, логічних і психологічних пауз.
4. *У чому полягає специфіка аналізу форми хорового про твору?*
5. *Перерахуйте типи взаємозв'язку музичних засобів.*
6. *Розкрийте принципи «комплексного впливу» і «суміщення функцій» на композиторському та виконавському рівнях.*
7. *Розкажіть про аналіз виконавських засобів і диригентських прийомів реалізації трактування твору.*
8. *Обґрунтуйте роль і значення вокально-хорового аналізу для становлення виконавського задуму і для його реалізації.*

Тема 7. Творча індивідуальність диригента і його візуальне сприйняття

Диригент – неповторна особистість, яка безпосередньо відображається як на керуванні колективом, так і на творчих результатах. Це проявляється також і у зовнішньому його вигляді, поставі, рухах, міміці, погляді... Це впливає на свідомість та підсвідомість як хористів, так і слухачів на концертах.

Література:

- Капустін Ю. Музикант і публіка / Ю. Капустін. – Ленінград : Музика, 1985. – 160 с.
- Мюнш Ш. – диригент / Ш. Мюнш ; пер. з фр. Н. Савинова. – 3-є вид. – Москва : Музика, 1982. – 63 с.
- Пазовський А. Записки диригента / А. Пазовський. – 2-е вид. – Москва : Рад. композитор, 1968. – 304 с.
- Боулт А. Думки про диригування / А. Боулт ; пер. з англ. А. Афоніної // Закордонне виконавське мистецтво / ред. Г. Едельман. – Вип. 7. – Москва : Музика, 1975. – 188 с.

Запитання і завдання:

1. *Яким чином проявляється творча індивідуальність диригента?*
2. *У чому полягає специфіка концертного виконавства?*
3. *Яке значення диригента безпосередньо у концертному виконанні твору?*

Тема 8. Психологія взаємодії диригента з творчим колективом

- Внутрішні механізми функціонування творчого колективу
- Спілкування та комунікативні процеси
- Диригування як система взаємодії з музичним колективом

Література:

Ержемський Г. Психологія диригування. - Москва, 1983.

Ержемський Г. Роль комунікативних рухів у комплексі психологічних впливів диригента // Проблеми психологічного впливу (Міжвузівський збірник). - ІвДУ, 1979.

Ержемський Г. Структура спілкування диригента // Теоретичні і прикладні проблеми психології пізнання людьми одне одного. - Краснодар, 1975.

Запитання і завдання:

1. *Спілкування і комунікативні процеси*
2. *Охарактеризуйте зовнішні та внутрішні психологічні контакти диригента та колективу.*
3. *Диригування як система взаємодії з музичним колективом*

Тема 9. Диригентська етика

У будь-якій людській діяльності, пов'язаній зі спілкуванням з людьми, а тим більше з управлінням людьми, неминуче виникають етичні проблеми.

Не є винятком і диригентська діяльність, в якій питання художні, творчі, організаційні тісно стикаються з питаннями етичними.

Література:

Ержемський Г. Структура спілкування диригента // Теоретичні і прикладні проблеми психології пізнання людьми одне одного. - Краснодар, 1975.

Чесноков П. Хор керування ним. - Москва: Державне музичне видавництво, 1961. - 240с.

Живов В. Хорове виконавство. Теорія. Методика. Практика. – Москва, 2003. - 272 с.

Запитання і завдання:

- 1. Що таке етика, педагогічна і диригентська етика зокрема? Розкрийте значення етичної культури у створенні творчого клімату в хоровому колективі.*
- 2. Розкрийте етичний сенс поняття «дисципліна». Що таке «зовнішня» і «внутрішня» дисципліна творчого колективу?*
- 3. Розкажіть про відомі вам етичні норми і правила, яких потрібно дотримуватися в роботі з хором.*
- 4. Наведіть приклади вирішення конкретних конфліктних ситуацій, що виникли в процесі репетиції або концерту.*

Тема 10. Теоретичні основи науково-дослідної роботи, що включає питання хорового виконавства і музичної педагогіки

На даному етапі українська хорова культура потребує розвитку своєї теоретично-методологічної бази. Кожен диригент є потенційно науковцем. Для досягнення бажаної мети і розв'язання поставлених проблем йому буде необхідний інструментарій методології наукових досліджень.

Література:

Ануфрієв А. Наукове дослідження: курсові, дипломні і дисертаційні роботи.
– Москва, 2004. – 111 с.

Живов В. Хорове виконавство. Теорія. Методика. Практика. – Москва, 2003. -
272 с.

Кузнецов Н. Реферати, курсові і дипломні роботи. Методика підготовки і
оформлення. – Москва, 2008. – 339 с.

Змістовий модуль 2. Хорова література.

Тема 1. Українська класична хорова література.

- Хорові концерти та Літургії А. Веделя.
- Хорові твори М. Березовського.

Література:

1. Історія української музики. Т.1. – К.:Наукова думка, 1990.

Тема 2. Хорові концерти та Літургії Д. Бортнянського.

Тема 3. Хорові твори М. Лисенка – неоціненна скарбниця хорової літератури. Різноманітність жанрів, новаторство.

- Хорові обробки народних пісень.
- Оригінальні хорові твори.
- Оперні хори

Література:

1. Історія української музики. – Т.2. – С.77–94,123–129,138–150,167–175,193–210.
2. Історія української музики. – Т.3. – С. 53–56, 89–94,120–124,157–174.

Тема 4. Хорова спадщина західноукраїнських композиторів
М. Вербицького, С. Воробкевича, Н. Нижанківського.

Тема 5. Хорова музика Д. Січинського.

Тема 6. Хорова література композиторів кін. XIX – поч. XX ст..

- Оригінальні хорові твори М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця.
- Українська народна пісня в їх опрацюваннях.

Література:

2. Історія української музики. Т.3. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 70–74, 94–100, 124–127.
2. Історія української музики. Т.4. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 110–112, 152, 204–206.
3. Корольок Н. Корифеї української хорової культури ХХ століття. – К. Муз. Україна, 1994. – С. 29–60.
4. Пархоменко Л. Кирило Стеценко. – К.: Муз. Україна

Тема 7. Духовна хорова спадщина М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця.

Тема 8. Хорові твори Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, М. Колесси, А. Кос-Анатольського.

Тема 9. Хорова спадщина С. Людкевича.

1. Обробки народних пісень для хору.
2. Оригінальні хори.
3. Вокально-симфонічні композиції та твори великої форми.
4. Духовна спадщина.

Література:

1. Збірник літургійних і церковних пісень, аранж. С. Людкевич. – Львів, 1922.
2. Корольок Н. Корифеї української хорової культури ХХ століття. – К.: Муз. Україна, 1994. – С. 110–130.
3. Історія української музики. В 6 Т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.3. – С. 74–78, 111–119, 133–140.
4. Павлишин С. Станіслав Людкевич. – К.: Муз. Україна, 1974.

Тема 10. В пошуках сучасної хорової палітри – М. Скорик, Л. Дичко, Є. Станкович. Хорові твори О. Козаренка, В. Камінського, В. Степурка, В. Зубицького.

Залікові вимоги.

1. Види хорової творчості.
2. Жанри хорової музики.
3. Види і форми диригентсько-хорової освіти.
4. Специфіка виконавського мистецтва.
5. Розкриття змісту понять «виконання» та «інтерпретація».

6. Художній образ.
7. Специфіка хорового виконавства: людський фактор.
8. Специфіка хорового виконавства: зв'язок зі словом.
9. Специфіка хорового виконавства: специфіка інструменту.
10. Специфіка хорового виконавства: колективний характер.
11. Специфіка хорового виконавства: диригент.
12. Проблема музичного стилю в хоровому мистецтві.
13. Зміст трьох рівнів поняття «музичний стиль».
14. Стилїстика музики епохи Відродження.
15. Музичний стиль віденської класичної школи.
16. Романтизм як стилєва система.
17. Музичні стилі сучасності.
18. Проблема виконавського стилю в хоровому мистецтві.
19. Виконавські стилі: класичний, романтичний, лірико-інтелектуальний.
20. Виконавські типи: емоційний, раціоналістичний, інтелектуальний.
21. Чотири стилі управління колективом В. Чабанного: ліберально-безвольний; авторитарно-раціональний; авторитарно-емоційний; творчо-демократичний.
22. Підготовча робота диригента над твором (становлення творчого задуму).
23. Творча індивідуальність диригента і його візуальне сприйняття.
24. Психологія взаємодії диригента з творчим колективом.
25. Внутрішні механізми функціонування творчого колективу.
26. Спілкування та комунікативні процеси.
27. Диригування як система взаємодії з музичним колективом.
28. Диригентська етика.
29. Хорова література як складова професії диригента
30. Хорові концерти та Літургії А. Ведея.
31. Хорові твори М. Березовського.
32. Хорові концерти та Літургії Д. Бортнянського

- 33.Хорові обробки народних пісень М. Лисенка
- 34.Оригінальні твори М. Лисенка
35. Оперні хори М. Лисенка
- 36.Хорова музика Д. Січинського
- 37.Оригінальні хорові твори М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця.
- 38.Українська народна пісня в опрацюваннях М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця.
- 39.Духовна хорова спадщина М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця.
- 40.Хорові твори Л. Ревуцького, Б. Лятошинського,
- 41.Хорова спадщина М. Колесси, А. Кос-Анатольського.
- 42.1. Обробки народних пісень для хору. С. Людкевича.
- 43.2. Оригінальні хори. С. Людкевича.
- 44.Вокально-симфонічні композиції та твори великої форми С. Людкевича
- 45.4. Духовна спадщина. С. Людкевича.
- 46.Сучасна українська хорова література. М. Скорик, Л. Дичко, Є. Станкович.
- 47.Хорові твори О. Козаренка, В. Камінського,
- 48.Хорові твори В. Степурка, В.Зубицького.

Список рекомендованої літератури

1. Андреева Л. Методика преподавания хорового дирижирования. - М.: Музыка, 1969. – 120с.
2. Анисимов Л. Дирижер-хормейстер - Л.: Музыка, 1976.
3. Асаф'єв Б. Про хорове мистецтво. - Ленінград, 1980 — 216 с.
4. Балашов В. Поетичне слово і вокальна інтонація. - Москва, 1977. –128 с.
5. Безбородова Л. Диригування. - Москва:Просвіта, 1985 – 176 с.
6. Безбородова Л. Дирижирование. - М.: Музыка, 1990. - 120с.
7. Дмітрєвська К. Аналіз хорових творів. - Москва, 1975- 236 с.
8. Доронюк В. Курс техніки диригування. - Івано-Франківськ, 2004.

9. Доронюк В. Методика викладання диригування. - Івано-Франківськ, 2005.
10. Еремиаш О. Практические советы по дирижированию - М.: Музыка, 1964.
11. Ержемский Г. Психология дирижирования. - М.: Музыка, 1988.
12. Ержемський Г. Диригування як несловесне спілкування // Особистість в системі суспільних відносин АН СРСР. Москва, 1983.
13. Ержемський Г. До питання про психологічну теорію диригування // Наукові основи прикладної психології. - Москва, 1989.
14. Ержемський Г. Про будову діяльності диригента // Діяльність і психологічні процеси. АПН, 1977.
15. Ержемський Г. Структура спілкування диригента // Теоретичні і прикладні проблеми психології пізнання людьми одне одного. - Краснодар, 1975.
16. Єгоров А. Теорія і практика роботи з хором. - Ленінград-Москва, 1951.- 226 с.
17. Живов В. Інтерпретація хорової музики. - Москва, 1991.- 264 с.
18. Живов В. Хорове виконавство: Теорія. Методика. Практика. - Москва: Владос, 2003.-272 с.
19. Живов В. Художнє слово і музичне виконавство. - Москва, 1974
20. Казачков С. Диригент хору – артист і педагог / Казан. консерваторія Казань, 1998.
21. Кан Э. Элементы дирижирования. - Л.: Музыка, 1980. – 216с.
22. Канерштейн М. Вопросы дирижирования. - М.: Музыка, 1972. – 256с.
23. Колесса М. Основи техніки диригування. - К.: Музична Україна, 1981. – 210с.
24. Краснощеков В. Вопросы хороведения. - М.: Музыка, 1969.
25. Лепский А. Искусство хоровой аранжировки. - М.: Музыка, 1980.
26. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі. - К.: Музична Україна, 1986.

- 27.Мусин И. Техника дирижирования. - Л.: Музыка, 1967. – 352с.
- 28.Мусін І. Про виховання диригента: нариси. - Ленінград : Музыка, 1987. - 308 с.
- 29.Ольхов К. Вопросы теории дирижерской техники и обучения хоровых дирижеров. - М.: Музыка, 1979.
- 30.Ольхов К. Теоретические основы дирижерской техники. - М.: Музыка, 1984. – 160с.
- 31.Опорний конспект лекцій з основ диригентської та сценічної культури.
- 32.Пігров К. Керування хором. - К.: Держвидав, 1962. – 205с.
- 33.Поляков О. Язык дирижирования. - К.: Музична Україна, 1987.
- 34.Птица К. Очерки по технике дирижирования хором - М.: Музгиз, 1968.
- 35.Птіца К. Проблеми стилю і хорове виконавство // Робота з хором. - Москва, 1972. - 352 с.
- 36.Розумний І. Посібник з диригування. - К.: Музична Україна, 1968. – 120с.
- 37.Серганюк Ю., Серганюк Л., Їжак В. Методика аналізу хорових творів. - Івано-Франківськ, 1992.
- 38.Соколов В. Работа с хором. - М.: Музыка, 1983.
- 39.Стулова Т. Хоровой класс. - М.: Просвещение, 1988.
- 40.Тевосян А. Вопросы музыкальной педагогики. - М.: Моск. конс-я, 1981.
- 41.Хайкин Б. Беседы о дирижерском ремесле. Статьи. - М.: Советский композитор, 1984.
- Чесноков П. Хор и управление им. - М.: Музгиз,